

Cuprins

<i>Prefață la ediția întâi</i> (Vasile Pavelcu)	9
<i>Argument</i>	13
Personalitate și apreciere obiectivă de sine	15
1. Conduita dominată de sentimentul acut de „inferioritate” și de „autoacuzare”	15
2. Reversibilitatea în plan afectiv și moral	29
3. Necorespondența vocațională sau dezacordul dintre „cerere” și „ofertă”	35
Autenticitatea personalității. Critica comportamentului dublicitar	47
1. „Sentiment” și „morală”	47
2. „Simularea” și „disimularea” – fenomene psihologice cu o profundă semnificație morală	54
3. În lumea „măștilor” – diferite forme de conduită dublicitară	66
4. Simț al „imaginarului” și simț al „realului”	102
Maturizarea socială a personalității	III
1. Balanța schimbului de „drepturi” și de „îndatoriri” cu societatea. Excese și deficite ale acestei relații de schimb	III
2. Trepte ale maturizării omului.	116
3. Comportamentul psihalergic	132
Personalitatea din perspectivă psihopatologică	139
1. Structuri de personalitate „accentuate” și „patologice”	139
2. Niveluri și oscilații/regresiuni ale conștiinței. „Depersonalizarea” și „derealizarea”	143
3. „Logic” și „afectiv” în dinamica comportamentului delirant.	150
4. Actul suicidal.	157
5. Stările obsesive-fobice	163
6. Dependența de medicamente și droguri	170
7. Depresia și anxietatea	176
Addenda. Aspecte ale maturizării personalității surprinse în „aforisme”	181
1. Aspecte ale maturității/imaturității de ordin „intelectual”	181
2. Aspecte ale maturității/imaturității de ordin „afectiv”	189
3. Aspecte ale maturității/imaturității de ordin „moral” (sau atitudinal)	198
<i>Referințe bibliografice</i>	233

Colecția *Psihologie aplicată* este coordonată de Adrian Neculau.

TIBERIU RUDICĂ este profesor doctor la Facultatea de Psihologie și Științe ale Educației a Universității „Petre Andrei” din Iași. De același autor, la Editura Polirom au apărut: *Aspecte psihologice în mituri, legende și credințe populare* (în colab. cu Daniela Costea, 2003), *Psihologia omului în proverbe* (în colab. cu Daniela Costea, 2004), *Psihologie umană și paradoxuri ale existenței* (2006), *Psihologia frustrației* (ed. a II-a revăzută și adăugită, 2006), *Aforismele din perspectivă psihologică* (2008), *Din psihologia contrariilor și a paradoxurilor* (2009).

© 2012 by Editura POLIROM

Această carte este protejată prin copyright. Reproducerea integrală sau parțială, multiplicarea prin orice mijloace și sub orice formă, cum ar fi xeroxarea, scanarea, transpunerea în format electronic sau audio, punerea la dispoziția publică, inclusiv prin internet sau prin rețele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informațiilor, cu scop comercial sau gratuit, precum și alte fapte similare săvârșite fără permisiunea scrisă a deținătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislației cu privire la protecția proprietății intelectuale și se pedepsesc penal și/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

Foto copertă: © Dietmar Höpfl/Dreamstime.com

www.polirom.ro

Editura POLIROM
Iași, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506
București, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1,
sector 4, 040031, O.P. 53, C.P. 15-728

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României:

RUDICĂ, TIBERIU

Maturizarea personalității / Tiberiu Rudică. – Iași: Polirom, 2012

ISBN: 978-973-46-2446-1

159.923

Printed in ROMANIA

Tiberiu Rudică

MATURIZAREA PERSONALITĂȚII

Ediția a II-a revăzută și adăugită

Prefață de Vasile Pavelcu

POLIROM
2012

Ducându-se în târgul din apropiere ca să-și cumpere hăinuța dorită, Pinocchio se întâlnește cu melcul care o slujise pe Zîna cea bună, de la care află că ea zace grav bolnavă într-un spital. Reacția lui Pinocchio la această tristă veste este entuziasmantă prin ținuta ei morală :

— Vorbești adevărat ?.. Ah, ce grozavă durere mi-ai pricinuit ! Ah, biata Zînișoară ! Biata Zînișoară !... De-aș avea un milion m-aș duce în goana mare să i-l duc... Dar eu n-am decît patruzeci de gologănași... Uite, tocmai mă duceam să-mi cumpăr o hăinuță nouă. Ia-i, melcule, și du-te cît poți de repede, să-i duci bunei mele Zîne.

— Dar haina ta cea nouă ?

— Ce-mi mai trebuie mie acum haina nouă ? Mi-aș vinde pînă și trențele astea de pe mine, numai și numai să-i pot veni ei într-ajutor ! Du-te, Melcule, și grăbește-te ! În două zile să vii din nou, căci trag nădejde să-ți mai pot da cîtiva bani. Pîn-acum am muncit ca să-l pot îngriji pe tăticu' ; de azi înainte am să muncesc cinci ore mai mult pe zi, s-o pot îngriji și pe măicuța mea cea bună. Drum bun, Melcule, și peste două zile te aștept din nou !¹

Și pentru că, într-adevăr, toți acei copii care reușesc să se transforme din copii răi în copii buni capătă o înfățișare nouă și surîzătoare, nici Pinocchio nu va face excepție de la această regulă : într-o bună dimineață, acest Pinocchio cu suflet mult schimbat în bine se trezi că nu mai are înfățișarea prichindelului de lemn, ci „figura vioaie și inteligentă a unui băiețel frumos, cu cîrlionți castanii, cu ochi albaștri cum e cerul și cu înfățișarea veselă și fericită ca o sărbătoare a trandafirilor”².

Drumul maturizării personalității presupune, în principal, o *ridicare progresivă* a omului pe *treptele conștiinței*. Procesul de conștientizare nu se efectuează însă, susțin psihologii, numai pe planul intelectului, dar și pe un plan afectiv și axiologic. Un om inteligent poate să fi rămas în urmă din punct de vedere afectiv și etico-umanitar ; altfel spus, el poate să fi rămas pe o treaptă de egocentrism psihologic, de incapacitate de a depăși limitele trăirilor și intereselor sale egoiste. Asupra acestei interesante neconcordanțe care există uneori între planurile psihologice menționate insistă Vasile Pavelcu atunci cînd remarcă faptul că activitatea conștiinței a fost prea puțin studiată în aspectul ei caracterologic :

Rămîn încă multe probleme de rezolvat. Care sînt treptele mai importante în dezvoltarea caracterului ? Care este raportul dintre dezvoltarea inteligenței și a caracterului ? În mod empiric am putea răspunde acum că nu există o corelație prea strînsă între dezvoltarea acestor două moduri ale conștiinței : inteligența și personalitatea. Mai putem adăuga că cultura noastră a neglijat din cale-afară de mult cultivarea personalității și din această cauză indivizii rămîn, în majoritatea lor, arierăți sub raportul caracterului și al afectivității... Există aștia indivizi normali sub raport intelectual și infanți din punct de vedere afectiv³.

1. *Ibidem*, p. 100.

2. *Ibidem*.

3. Vasile Pavelcu, *Cunoașterea de sine și cunoașterea personalității*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1982, p. 227.

Ce ar trebui făcut în această situație pentru ca „personalitatea” să ia *forma etică*? Este necesar, precizează același eminent psiholog, ca informația de ordin moral să fie asimilată, integrată, *personalizată* :

Înțelegerea valorilor rezultă din organizarea personalității în lumina valorilor etice. Înțelesul de scop, de finalitate, se realizează numai din integrarea acțiunii într-o comportare superioară și generală, de valori. Problema, atît de dezbătută astăzi, a generalității și a specificității trăsăturilor morale de caracter este o problemă de nivel de conștiință¹.

Este tocmai ceea ce credem că a reușit să realizeze, pînă la urmă, bătrînul savant, Faust, în căutarea febrilă a *sensului* existenței sale.

Dezgustat de rezultatele modeste ale „științei” din timpul său, care nu-i ofereau explicații îndestulătoare în legătură cu sensurile cele mai adînci ale vieții și ale alcătuirii universului, Faust se lansează pe un drum al dobîndirii cunoașterii și puterii pe alte căi decît cele naturale, încercînd practicile zadarnice ale „magiei”. Cum nici acestea nu reușesc să-i reveleze sensul adînc al vieții, să-i procure mulțumire și gust de viață, Faust încheie un pact cu „spiritul răului” (Mefisto), legîndu-se să-i dăruiască sufletul dacă îl va înzestra cu toate puterile spiritului și dacă îi va împlini toate dorințele, respectiv obținerea fericirii „ca voluptate, știință și putere”. Pactul prevede luarea în stăpînire a sufletului lui Faust de către Mefisto în momentul în care acesta îi va procura o fericire atît de mare, încît „clipa” va fi rugată să *se oprească*. Ne impresionează, în egală măsură, atît avîntul cu care bătrînul savant se lansează în încheierea pactului, cît și *complexitatea* motivației care-l animă pe Faust pe acest drum : el nu dorește numai cunoașterea deplină a secretelor vieții și ale alcătuirii universului, ci și obținerea celei mai largi cuprinderi și înțelegeri a enigmelor întregii naturi și vieți a oamenilor :

Ți-am spus, de bucurie nu mai este vorba azi.
Mă dau vîrtejului, plăcerii dureroase,
Îndrăgostitei uri, amărăciunii ce împrăștează.
Sînt vindecat de setea cunoștinței,
Vreau pieptul să mi-l dau de-acum suferinței.
Ce-i este omenirii hărăzit să simtă,
Să simt și eu, oricît ființa mea ar fi de strîmă.
Înaltul să-l cuprind în mine și adîncul ca-ntr-un caier,
Să-adun în mine tot ce-i rază, tot ce-i vaier
Să mă lărgesc ca omenirea, să mă zbat și să veghez,
Asemeni ei, la urmă, însumi să naufragiez².

Începe seria ispitelor pe care Mefisto i le oferă lui Faust : mai întîi josnicele plăceri ale beției în pivnița Auerbach, apoi redarea temerarei tinereți, cu scufundarea într-o lume de senzații voluptuoase (în noaptea Sfintei Valpurgii) etc. Dar Faust nu-și găsește satisfacția și împlinirea năzuințelor sale în experiența „plăcerii senzuale”. În spiritul său, complex și fecund, se dă în permanență lupta între trăirea intensă a bucuriilor „prezentului” și urmărirea continuă a unor aspirații și idealuri mai înalte :

1. *Ibidem*, p. 156.

2. Johann Wolfgang von Goethe, *Faust*, trad. de Lucian Blaga, Editura pentru Literatură, București, 1968, p. 25.

Eu, vai, în piept am două inimi
 Care veșnic vor să se despartă...
 În dragostea de viață, una
 Se ține strâns de lumea noastră,
 Iar cealaltă se avintă
 Mereu spre bolta cea albastră !

Mefisto nu are cum să înțeleagă însă sensul profund al acestor minunate resorturi de voință și de aspirație către ceva *mai bun și mai înalt* ale lui Faust, resorturi care-l vor face pe frământatul erou goethean să se ridice, de fiecare dată, deasupra rătăcirilor și căderilor sale de moment. Mefisto se încapățânează în a crede că-l va putea câștiga pe Faust oferindu-i „plăcerea” și „puterea”, dar se înșală : ca nimeni altul, Faust va avansa, cu fiecare experiență de viață pe care o traversează, pe drumul spinos al înfringerii egoismului propriu și al înțelegerii *sensurilor altruiste* ale vieții. Mefisto va pierde, așadar, prinsoarea, deoarece bătrînul savant va reuși să se ridice prin *et însuși* la înțelegerea acestui fapt hotărîtor, că adevăratul scop al vieții omenești îl reprezintă activitatea creatoare în *folosul umanității*. Cu o asemenea revelație înălțătoare în suflet, Faust vrea să „smulgă” apelor mării un teren mlăștinos, pentru a-l asana, cultiva și dărui oamenilor săraci și oproșiți :

O mlaștină se-ntinde lingă munte, nesfîrșit,
 Și infectează tot ce-am cucerit.
 Băltoaca să se scurgă, putredă, în mare.
 Aceast-ar fi izbînda cea mai mare.
 Un spațiu voi deschide multor milioane,
 Să locuiasc-aici, nu sigur, dar în libertate :
 Sînt verzi cîmpiile, și om, și turmă
 Pe nou pămînt, de tihnă, se îndrumă
 Spre așezările pe cari pe dîmbul falnic
 Viteaz norod le-a ridicat strădalnic.
 Întrezărese aici o țară-paradis –
 Înverșunat talazul bată în limanuri,
 Unde spărtură face, ca să cotropească,
 Aleargă obștea. Știrbitura s-a închis.
 Acestui rost îi sînt cu totul închinat.
 Mijește incheierea-nalt-a-nțelepciunii :
 Își merită viața, libertatea-acela numai
 Ce zilnic și le cucerește ne-ncetat¹.

Gîndul că va putea ajuta oamenii nevoiași să-și realizeze idealul de libertate și de prosperitate pe un pămînt al lor, smuls furiei valurilor, îi procură lui Faust o clipă de fericire supremă și cere clipei să se *oprească* :

Aș vrea să văd asemenea devălmășie,
 Să locuiesc cu liberul popor pe liberă cîmpie
 Acelei clipe aș putea să-i spun, întîia oară :
 Rămii, că ești atîta de frumoasă !

1. *Ibidem*, p. 356.

Căci urma zilei mele pămîntene
 Nici în eoni nu poate să dispară.
 Și presimțind o fericire, ce înaltă se-nfiripă,
 Eu gust acum suprema clipă¹.

În extazul viziunii acestui moment sublim, bătrînul savant se prăbușește pe spate la pămînt, dar el nu trebuie considerat un om înfrînt : căderea sa este doar de ordin trupesc, nu și de ordin *moral*. Oamenii vor reține, de-a pururi, în memorie acest minunat exemplu de viață pe care Faust li-l oferă, și anume : neconținutul efort pentru desăvîrșirea propriului *character* și, mai ales, puterea de a descoperi, prin el însuși, acest fapt fundamental, că munca și creația în *beneficiul* semenilor sînt valorile supreme ale vieții. Conștiința lui Faust „se îmbogățește treptat – remarca Tudor Vianu – în cursul desfășurării acțiunii ; concluziile lui morale se adună și sensul existenței omenești i se dezvăluie nu prin instantaneitatea magiei, ci prin acumularea experiențelor. *Faust* este poemul experienței omenești”².

Experiența de viață reușită a lui Faust trebuie să reprezinte pentru fiecare dintre noi un imbold pentru perfecționarea acelor mecanisme sufletești care asigură *echilibrarea* noastră cu cerințele mediului socioprofesional în care trăim și în care ne desfășurăm activitatea. Proprii acestor mecanisme le sînt o serie de capacități psihice care au menirea de a facilita *adecvarea* „sinelui moral” la valorile sociale și, totodată, *deschiderea* acestuia spre problemele noi care apar în ambianța noastră de viață și de activitate. Cît de importante sînt aceste capacități reiese din însăși simpla lor enumerare : capacitatea de anticipare și prevedere a consecințelor propriilor acțiuni proiectate ; posibilitatea de a amîna sau de a suspenda, la nevoie, o acțiune care s-ar putea dovedi a fi periculoasă în viitor ; puterea de opțiune și de hotărîre între mai multe alternative (respectiv între mai multe scopuri sau motive, de niveluri diferite, ale activității) ; capacitatea transformării, a restructurării la un nivel moral superior, a semnificațiilor propriilor aspirații sau acțiuni etc. Această ultimă capacitate menționată explică, printre altele, posibilitatea apariției la un moment dat a unor *atitudini superioare*, cum ar fi, de exemplu, acțiunea de a veni în ajutorul semenului aflat în impas, chiar cu riscul anticipat de a ne pierde o serie de avantaje materiale sau morale, iar uneori chiar viața, în timpul acestui ajutor. Sîntem îndreptățiți, evident, să ne întrebăm : de unde vine această putere a omului de a acționa uneori chiar împotriva instinctului de conservare a vieții și cum se explică faptul că o simplă anticipare mentală a unui efect nociv mai îndepărtat poate înfrîna dorința obținerii unei satisfacții imediate sau apropiate ? Toate aceste atitudini superioare introduc ideea de *nivel psihic și moral* :

În cazul victoriei instanței superioare asupra celei instinctuale ne aflăm în fața mobilizării forțelor *întregii* personalități, a *dominanței* acesteia împotriva unui impuls inferior, înăscut. În acest caz, anticiparea a ceea ce ne apare ca sacrificiu biologic dobîndește *semnificația* unei biruințe spirituale, cu satisfacții mult superioare plăcerii sacrificate. Un act de libertate a voinței

1. *Ibidem*, p. 355.

2. Vezi prefața la *Faust*, ed. cit., p. XXX.

implică deci o conștiință a necesității, o cunoaștere logică a efectelor acțiunii, o nouă viziune a ierarhiei motivelor ; este vorba de alegere, de opțiune între mai multe ipostaze ale eului¹.

Interesant este faptul că uneori această opțiune între mai multe ipostaze ale „eului” se realizează nu numai la nivelul unei conștiințe individuale, dar și la nivelul conștiinței unei întregi generații. Scriitorul Erich Maria Remarque ne prezintă, pe parcursul unui roman memorabil, un astfel de proces de maturizare psihologică petrecut *in masă* : în mizeria tranșeelelor Primului Război Mondial, tînăra generație, adusă pe front direct de pe băncile școlii, începe să-și dea seama că principiile cu care a fost „hrănită” în școală și în numele cărora a fost împinsă în măcel erau *false*. Această generație de sacrificiu era alcătuită, în principal, din elevi de liceu, în cazul de față din elevii clasei profesorului Kantorek, care, amăgiți de frazeologia patriotardă a acestuia, s-au înrolat cu entuziasm în armată, fiind trimiși, după o instrucție sumară, să moară pe front. Războiul nu le va oferi însă decît moarte și mizerie, atrofierea sentimentelor umane, renunțarea la propria personalitate. Se părea că soarta acestor tineri, care n-aveau nici măcar 20 de ani, era pecetluită, că ei vor trebui să se înscrie în mod implacabil pe traseul aceluiași drum al *involuției psihologice* pe care războiul îl impunea tuturor soldaților, că vor trebui să-și formeze deprinderile și mentalitățile proprii „soldatului-erou”, care, în numele patriotismului, a învățat să ucidă cu sînge rece. Totuși, nu va fi așa. Paradoxal, tocmai vîrsta fragedă a acestor tineri îi va salva de la un proces al degradării totale a conștiinței lor morale : deoarece învățămîntului de stat nu-i rămăsese la dispoziție timpul necesar pentru a-i indoctrina în măsura dorită pe elevi în ideea războiului revanșard, aceștia reușesc să-și păstreze luciditatea, receptînd cu multă intensitate și spirit critic ororile războiului, condiția de *animalitate* în care acesta îi tirăște pe oameni. Și, chiar dacă pe moment, sub imperiul fricii de moarte, acești copilandri își acutizează uneori instinctul de apărare, recurgînd la crimă pentru a-și salva viața aflată în pericol, ei reușesc totuși să-și dea seama că ideile în care fuseseră educați erau inumane, reușesc să-și mențină și să promoveze chiar o conduită a *demnității* și a *omeniei*. Revelatoare este, în acest sens, atitudinea unuia dintre ei, Paul Baumer, în momentul în care trebuie să se confrunte cu spectrul morții : în timpul unei incursiuni la inamic, Baumer este surprins de un atac și nevoit să rămînă ascuns în groapa adîncă făcută de un obuz. Aici nîmerește și un soldat inamic, pe care mai tîrziu îl va identifica drept tipograful Gérard Duval. Instinctul de conservare i-a dictat lui Baumer să-l ucidă pe francez, fiindcă altfel risca să fie ucis de acesta. Rănit grav, soldatul francez agonizează cîteva ore, timp în care Paul Baumer are revelația *crimei stupide* pe care a înfăptuit-o. Pentru prima oară, realizează faptul că moartea nu este „o abstracțiune, ci un om, ale cărui temeri și năzuințe sînt *asemănătoare* cu ale lui. În aceste cîteva ore de luptă ale lui Duval cu moartea, pe care Baumer le urmărește secundă cu secundă și în care el încearcă să-și salveze inamicul acordîndu-i ajutor după puterile lui, se produce în conștiința lui Baumer o vibrantă *reconsiderare de sine*, un dramatic *proces de conștiință* ce va duce la o *reînnoire* a „eului” său moral, la o victorie a *demnității* și a *omeniei* în fața egoismului și a agresivității :

— Camarade, n-am vrut să te omor. Dacă ai mai sări o dată aici, n-aș mai face-o, în cazul în care ai fi și tu înțelegător. Dar tu ai fost pentru mine, în clipa aceea, nu un om, ci doar o idee, o combinație care a existat în creierul meu și a dezlănțuit hotărîrea – iar eu, din pricina acestei

1. Vasile Pavelcu, *Metamorfozele lumii interioare*, Editura Junimea, Iași, 1976, p. 24.

combinații, mi-am împlîntat pumnalul în tine. Abia acum văd că ești un om ca și mine. Atunci m-am gîndit numai la grenadele, baioneta și la armele tale – acum o văd pe soția ta, îți văd fața, văd asemănarea dintre ursitele noastre. Iartă-mă, camarade ! [...] Dacă am arunca armele și uniformele acestea, ai putea să-mi fii frate, întocmai ca Albert și Kat. Ia douăzeci de ani din viața mea, camarade, și scoală-te ; ia mai mulți, că tot nu știu ce să fac cu ei... Voi scrie soției tale, îi voi scrie, ca de la mine să aștepte ; îi voi spune tot ce-ți spun ție acum, ca să nu sufere ; vreau s-o ajut ; și pe părinții tăi, și pe copilul tău am să-l ajut... Camarade, astăzi tu, miine eu. Dacă scap cu viață, camarade, voi lupta împotriva răului care ne-a zdrobit amîndurora ceva : ție viața – iar mie... ? Tot viața. Îți făgăduiesc, camarade. Nu va trebui să se mai întimplă niciodată¹.

Un semn al maturizării psihologice îl reprezintă și capacitatea persoanei de a realiza o *obiectivă cunoaștere și apreciere de sine*, evitînd tendința de „subapreciere” sau „supraapreciere”. Dacă unii oameni se complac într-o stare de infatuare în raport cu sine, apreciînd că nu datorează nimic nimănui, alții, dimpotrivă, trăiesc în așa măsură dependența de ceilalți din jur, încît se simt în pericolul de a nu se mai recunoaște, de a nu-și mai găsi identitatea propriului eu. Giovanni Papini a exprimat foarte frumos această nevoie a omului, care se simte împovărat de sentimentul „dizolvării” în alții, de a-și găsi *propria* identitate, de a ajunge datornic doar lui însuși, pentru a-și putea cunoaște astfel „sîmburele ireductibil” al personalității sale :

Sînt ca oamenii vîrstei de aur : nu deosebesc ce e al tău de ce e al meu. N-am furat cu gîndul de-a fura. Plagiatele nu-mi plac, numai cei foarte săraci și cei foarte bogați le pot săvîrși. Însă am respirat, am absorbit, am molfăit și am înghițit tot ce mi-a căzut în mînă, iar acum nu mai pot face separația bunurilor. Sînt îmbibat tot de teoriile altora, îndopat cu cărți, saturat de articole, îngrășat cu vorbe și cu imagini. Sînt fiul culturii și al celorlalți oameni, deși aș vrea să fiu doar eu însumi. Această indeterminare mă macină : aș vrea să știu cine sînt, care e contribuția mea personală la tot ce-am făcut. Aș vrea să le dăruiesc ceva celorlalți oameni, după ce i-am furat. Aș vrea să adaug și eu ceva la civilizația care m-a hrănit. Aș vrea să mă regăsesc pe mine însumi : să fac socotelile și să plec cu bagajul meu propriu, chiar dacă acesta nu cîntărește decît un dram. Îmi pun numele pe cărțile mele : dar aș vrea să știu ce-mi aparține cu adevărat și ce am luat cu împrumut. Am impresia că m-am plămădit atît de mult împreună cu alții, încît nu mai sînt în stare să-mi găsesc mădularele proprii. Cînt în cor și nu izbutesc să-mi aud timbrul vocii².

O justă evaluare de sine, în raport cu ceilalți, este o condiție indispensabilă a realizării atît a sentimentului de *încredere* și de *răspundere* față de sine, cît și a celui de *obligativitate morală* față de „umanitate”, căreia îi datorăm atîta și căreia trebuie să-i închinăm întregul nostru potențial creator. Principalul *progres* de ordin psihologic pe care Robinson Crusoe îl înregistrează în îndelungata sa izolare pe insulă este tocmai de acest ordin : muncind din greu pentru a-și asigura existența zilnică, Robinson Crusoe ajunge la invidiata performanță de a se *redescoperi pe sine*, de a-și da seama că este deținătorul unor resurse și disponibilități psihice nebănuite, care-l vor face să-și sporească treptat

1. E. M. Remarque, *Pe frontul de vest nimic nou*, trad. de Emanuel Cerbu, Editura pentru Literatură, București, 1965, pp. 214, 215, 217.
2. Giovanni Papini, *Un om sfîrșit*, trad. de Ștefan Augustin Doinaș, Editura Polirom, Iași, 2011, pp. 189-190.